

HET KAPPEN VAN ORGELBOEKEN VOOR MECHANISCHE ORGELS

Jolien Paeshuys - Historische ponsmachine

Het kappen van orgelboeken is het proces waarbij muziek wordt vertaald naar een geperforeerde strook karton die een **mechanisch orgel** aanstuurt. Het boek vormt als het ware de 'partituur' van het instrument. Door de gaatjes op exact bepaalde plaatsen te ponsen, bepaalt de maker welke tonen, registers en instrumenten tegelijk of afzonderlijk klinken.

Stappen van het proces

- **Compositie of arrangement:** De maker kiest of schrijft een muziekstuk dat geschikt is voor het type orgel. Daarbij wordt rekening gehouden met het aantal registers (bv. 68 of 121 toetsen), de beschikbare instrumenten (pijpen, percussie, accordeons) en het karakter van het orgel (dans, jazz, schlagers, etc.).
- **Overzetten op notenrol:** De melodie en begeleiding worden eerst handmatig uitgeschreven op een notenbalk en vervolgens op een lange rol papier. Daarbij noteert de maker welke registers of instrumenten gebruikt worden.
- **Tekenfase:** Op het karton worden horizontale lijnen getrokken: elke lijn komt overeen met een register. De posities van de noten worden omgezet in verticale markeringen. Het patroon van de muziek verschijnt zo visueel op het karton.
- **Kappen of ponsen:** Met een handpons of kapmes worden de gaatjes geponst op de gemarkeerde plaatsen. De lengte, positie en herhaling van de gaten bepalen de duur en intensiteit van de klanken.
- **Vouwen en afwerken:** De kartonnen strook wordt in een accordeonvorm (zigzag) gevouwen, zodat het boek door het orgel kan lopen zonder te kreuken.
- **Testen en corrigeren:** Het boek wordt getest op het orgel. Indien een gaatje verkeerd geplaatst is of een register niet goed klinkt, wordt het aangepast. Dit vraagt veel ervaring en kennis van zowel het mechanische systeem als de muzikale logica van het orgel.
- **Spelen:** Het boek wordt op constante snelheid door het orgel getrokken via rubberen rollen. Terwijl het beweegt, activeert elk gaatje de lucht die nodig is om één toon of klank te laten klinken. Zo 'speelt' het boek het orgel zelf, zonder dat er een muzikant aan te pas komt.

Functie en betekenis

Het orgelboek is essentieel voor het laten klinken van mechanische orgels. Zonder het boek is het instrument een stil object. Het kappen van een orgelboek is daarom niet enkel een technische handeling, maar ook een artistiek proces: de maker bepaalt het ritme, de dynamiek en de combinatie van registers. Het is een kruispunt van mechanica en muziek, van ambacht en compositie.

Overdracht van kennis

Traditioneel werd de techniek aangeleerd door observatie: een leerling zat naast een meester en keek dagenlang toe. Vandaag wordt de

techniek van handmatig kappen van orgelboeken niet meer beoefend. Jolien Paeshuys, conservator en beheerder van de collectie Ghysels, volgde een meester-leerlingtraject bij Arthur Prinsen, een van de laatste nog levende meesters in het boekkappen, om de techniek aan te leren en te documenteren voordat de kennis volledig verloren zou gaan. Tijdens dit proces maakte Jolien de documentaire *The Sound of Books*, daarnaast ontwikkelt ze momenteel een handleiding waarmee muzikanten zelf kunnen leren componeren voor draaiorgels.

Hedendaagse evolutie

Hoewel veel orgels vandaag digitaal worden aangestuurd via MIDI-systemen (MIDI staat voor Musical Instrument Digital Interface en is een universele manier om synthesizers, digitale piano's, keyboards, muzieksoftware en alle andere denkbare muziekapparatuur met elkaar te laten communiceren), blijft het handmatig gemaakte boek van grote waarde. De meeste orgelliefhebbers gebruiken beide systemen naast elkaar: het tastbare boek voor de beleving, en het digitale systeem voor gebruiksgemak. Die combinatie van oud en nieuw houdt het ambacht levend in de 21e eeuw.

Toekomstperspectief

Jolien Paeshuys wil in samenwerking met muzikanten nieuwe composities maken voor orgelboeken, waarin traditionele technieken en digitale tools elkaar aanvullen. Ze werkt ook aan een educatief aanbod in het Museum Vleeshuis in Antwerpen, waar het publiek kennis kan maken met de klanken via een orgel van Arthur Prinsen en meer kan leren over de techniek achter orgelboeken.

**Bannerfoto: detail van een historische ponsmachine waarmee muziek- of patroonstroken met de hand geperforeerd werden. Bovenaan is het originele, met de hand getekende ponsschema zichtbaar; onderaan zie je de metalen geleider en pons waarmee de gaatjes in het papier worden gemaakt.*

**Deze tekst kwam tot stand dankzij CEMPER, Centrum voor Muziek-en Podiumerfgoed, op basis van een gesprek met restaurator Jolien Paeshuys*

INZENDER

Jolien Paeshuys

LOCATIE

Vlaanderen

THEMA

Muziek en podiumkunsten
Ambacht, vakmanschap en techniek

TREFWOORD

#muziek #ambacht #techniek #vakmanschap
#meester-leerling